

WILLY BRANDT JA EUROOPAN TURVALLISUUS

BENEDIKT SCHOENBORN

Pelkkää romantiikkaa?

Willy Brandtin vaihtoehtoinen näkemys Natosta ja Euroopan turvallisuudesta

Kun Nato perustettiin vuonna 1949 kylmän sodan alkaessa, kukaan ei kuvitellut, että se edelleen vuonna 2010 olisi maailman johtava sotilasliitto ja aktiivinen toimija kansainvälisissä kriiseissä. Naton suunniteltiin toimivan parikymmentä vuotta. 1960-luvulla Euroopassa varauduttiin sen korvaamiseen uusilla turvallisuusjärjestelyillä. Benedikt Schoenborn tarkastelee artikkelissaan Saksan ulkoministerinä ja liittokanslerina toimineen Willy Brandtin pitkälle ulottuneita ajatuksia vaihtoehtoisiksi Euroopan turvallisuusjärjestelyiksi. Vaikka suunnitelmat eivät toteutuneet, ne antavat kiinnostavaa lisävaloa Brandtin ja hänen aikalaistensa ajatteluun.

■ Länsimaisen turvallisuusyhteistyön rakenteita ei luotu pysyviksi. Amerikkalaiset sitoutuivat Natoon vuonna 1949 melko halluttomasti, lähinnä eurooppalaisten painostuksen seurauksena. Yhdysvaltojen presidentti Eisenhower korosti virkakaudellaan (1953–61), että hän halusi ”tuoda pojat kotiin” mahdollisimman pian.¹

Kiistat amerikkalaisten sotilaiden määrän vähentämisestä jatkuivat lähes koko kylmän

sodan ajan. Oli selvää, että joukkojen vetäminen Länsi-Euroopasta, ja erityisesti Saksan liittotasavallasta, vaikuttaisi ratkaisevasti myös Naton rooliin. 1960-luvulla Vietnamin sota ja Ranskan presidentti Charles de Gaullen vaatimukset ”eurooppalaisesta Euroopasta” sysäsivät amerikkalaisia arvioimaan uudelleen sotilaallisen läsnäolonsa tarpeellisuutta vanhalla mantereella. Kiistat asiasta olivat kuumimmillaan 1960-luvun lopulla, kun senaattori Mike Mansfield esiteli suunnitelman joukkojen vetämiseksi Euroopasta. Vaikka suunniteltua vetäytymistä ei koskaan tapahtunut, Länsi-Saksan johdolla piti todennäköisenä, että Yhdysvaltojen läsnäolo Euroopassa heikkenisi ennen pitkää.²

Tässä artikkelissa tarkastellaan Willy Brandtin kaikessa hiljaisuudessa kehittämää suunnitelmaa vaihtoehtoisesta Euroopan turvallisuusjärjestelmästä.³ Vaikka Brandtin kaavailuja ei koskaan lähde toteuttamaan, on niitä silti hyödyllistä tarkastella hieman lähemmin. Euroopassa pohditaan edelleen, tulisiko maanosan turvallisuudesta ja puolustuksesta huolehtia eurooppalaisessa vai atlantisessa kontekstissa. Artikkelissa tuodaan esiin uusia näkökohtia Brandtin pitkän tähtäimen poliittisista tavoitteista, ja siten se tuo uusia sävyjä Brandtista vallitsevaan kuvaan. Näin on hel-

1. Geir Lundestad (2003) *The United States and Western Europe since 1945*, Oxford: Oxford University Press, kappaleet 2 ja 3, siteeraus 87–88.

2. Hubert Zimmermann (2009) 'The improbable permanence of a commitment: America's troop presence in Europe during the Cold War', *Journal of Cold War Studies* 11/1, 3–27.

3. Kiitos Egon Bahrille inspiroivasta haastattelusta.

pompi ymmärtää, miksi länsiliittoutuneet suhtautuivat niin epäillen Brandtin idänpolitiikkaan. Saksan integrointi osaksi Eurooppaa tai ”saksalaisten pitäminen alhaalla”, kuten Lordi Ismay asian ilmaisi, oli tärkeä osa Naton toimintaa vielä 60- ja 70-luvulla.⁴ Muille liittolaisille oli hyvin huolestuttavaa, että Saksan liittokansleri tutki mahdollisuuksia Naton lakkauttamisesta ja siten haastoi eurooppalais-amerikkalaisen yhteistyön ytimen.

Saksan historian kiistelty keulakuva

Willy Brandt on laajasti tunnustettu yhdeksi merkittävimmistä 1900-luvun eurooppalaisista poliitikoista. Arvostus perustuu erityisesti hänen aloittamaansa uuteen idänpolitiikkaan, jota hän ryhtyi toteuttamaan ollessaan Saksan liittokansleri vuosina 1969–74. Brandtin edeltäjät olivat halunneet painostaa Neuvostoliittoa keinolla millä hyvänsä, mutta Brandt pyrki avoimempaan dialogiin idän ja lännen välillä. Brandt oli sitä mieltä, että vaikka kommunistinen järjestelmä olikin pohjimmiltaan epäonnistunut, säännöllinen yhteydenpito idän johtajien kanssa oli Länsi-Saksan etujen mukaista. Siten voitaisiin välttää mahdollinen sota, ja samalla parantaa elämää jaetussa Saksassa.⁵

Historiantutkijat ovat suurimmaksi osaksi päässeet yhteisymmärrykseen Brandtin ulkopoliittikan pääpiirteistä. Kysymykset idänpolitiikan pidemmän aikavälin vaikutuksista ja sen osallisuudesta kylmän sodan loppumiseen herättävät kuitenkin edelleen keskustelua. Oliko Brandtin idänpolitiikka ovela Neuvostoliittoa horjuttava aikapommi, vai auttoiko se vain pitkittämään tuhoon tuomittua kommunistista järjestelmää?⁶

Samalla kun julkisuudessa on väitelty vilkkaasti näistä teemoista, on herännyt mielenkiintoinen keskustelu Brandtin suhteesta Natoon ja Euroopan turvallisuusjärjestelyihin. Brandtin omia näkemyksiä myötäillyt historiantutkimus on perinteisesti esittänyt hänet vankkumattomana Nato-yhteistyön kannattajana. Johtavien saksalaisten tutkijoiden Gottfried Niedhartin ja Helga Haftendornin mukaan kansleri

Brandtin lojaalius Atlantin liittoa kohtaan oli hänen poliittisen ajattelunsa ytimessä. Niedhart ja Haftendorn ovat korostaneet Brandtin ymmärtäneen amerikkalaisten suojelun merkityksen Länsi-Saksalle ja Länsi-Berliinille. Kontaktit Neuvostoliittoon olivat hyödyllisiä vain tilanteessa, jossa Länsi-Saksa oli ankkuroitu tukevasti länteen.⁷

Tätä näkemystä tukevat todisteet vaikuttavat ensisilmäyksellä hyvin vakuuttavilta. Liittokanslerina toimiessaan Brandt korosti lukemattomia kertoja Naton tärkeyttä maalleen. Tunnettu esimerkki tästä on Brandtin televisioitu puhe Moskovassa 12. elokuuta 1970. Siinä hän korosti ”Länsi-Saksan lujaa kiinnittymistä länsiliittoon” ja ”luotettavaa kumppanuutta Yhdysvaltojen kanssa”.⁸ Brandt vakuutti kerta toisena jälkeen, kuinka ”Naton heikentäminen riskeeraisi koko idänpolitiikan aloittaman prosessin”.⁹

Lähempi tarkastelu herättää kuitenkin epäilyksiä. Esimerkiksi Yhdysvaltojen ulkoministeriön vuonna 1970 laatima selvitys antoi aiheita epäillä, että Brandtin Natooninnotus oli omiaan palvelemaan hänen lyhyen tähtäimen intressejään. Sen avulla hän toivoi saavuttavansa *modus vivendin* idän kanssa. Brandtin suhtautuminen ame-

4. Siteeraus, Lundestad (2003) 8. Lordi Ismay oli Naton ensimmäinen pääsihteeri vuosina 1952–57.

5. Willy Brandt (1963) *The Ordeal of Coexistence*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1–11.

6. Lisää keskustelua aiheesta ks. Timothy Garton Ash (1993) *In Europe's Name. Germany and the Divided Continent*, New York: Random House; kriittisiä näkemyksiä Brandtista ks. Vladimir Boukovsky (1995) *Judgement à Moscou: un dissident dans les archives du Kremlin*, Pariisi: Robert Laffont; tuore yleiskatsaus aiheesta ks. F. Bozo (toim.) (2008) *Europe and the End of the Cold War: a Reappraisal*, Lontoo ja New York: Routledge.

7. Molemmat mainitut tutkijat ovat julkaisseet runsaasti tästä aiheesta. Esim. Gottfried Niedhart (2003) ‘Ostpolitik: Phases, short-term Objectives and Grand Design’, *GHI Bulletin Supplement 1*, 118–136. Helga Haftendorn (2007) *German Ostpolitik in a Multilateral Setting*, teoksessa H. Haftendorn (toim.) *The Strategic Triangle*, Washington: WWCP, 209–227. Yleiskatsaus tutkimuksesta ks. Oliver Bange (2006) ‘Ostpolitik – Etappen und Desiderate der Forschung’, *Archiv für Sozialgeschichte 46*, 713–736.

8. *Bulletin der Bundesregierung*, 14.8.1970, numero 108, 1083–1984.

9. *Der Spiegel*, 27.9.1971, numero 40, 28, Gespräch mit Brandt.

rikkalaisten joukkojen läsnäoloon voisi olla mahdollinen kauppaväline neuvotteluissa Moskovan kanssa.¹⁰ Tässä artikkelissa osoitetaan, ettei Nato Brandtin silmissä kuitenkaan ollut välttämätön edellytys Yhdysvaltojen tarjoamalle suojelulle. Toisin sanoen Brandtin sitoutuminen kumppanuuteen Yhdysvaltojen kanssa ei sulkenut pois mahdollisuutta, että Euroopan turvallisuusrakenteita muutettaisiin pitkällä tähtäimellä.

Ranskassa Sorbonnen yliopiston professori Georges-Henri Soutou herätti keskustelua väittäessään, että Brandt onnistui liittokanslerikaudellaan toteuttamaan vain puolet poliittisista tavoitteistaan. Soutoun mukaan Brandt ei onnistunut luomaan uudenlaista Euroopan turvallisuusjärjestelmää. Italialainen tutkija Giovanni Bernardini on antanut samanlaisen kuvan tutkimuksissaan Saksan ja Yhdysvaltojen suhteista vuosina 1969–72.¹¹ Britanniassa ja Saksassa Christoph Bluth ja Wilfried Loth ovat puolestaan väittäneet, että kansleri Brandtin suunnitellut molemminpuolisesta ja tasapainotetusta asevoimien supistamisesta johtuivat siitä, että hän halusi perinpohjaisesti vaikuttaa Euroopan turvallisuuspoliittiseen rakentamiseen.¹² Suomalainen historiantutkija Petri Hakkarainen on esittänyt, että Länsi-Saksa pyrki Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (Etyk) kautta pystyttämään Eurooppaan uudenlaisen rauhanjärjestyksen ja pääsemään eroon sotilaallisista blokeista.¹³ Nämä tutkimustulokset tukevat vahvasti oletusta, että Brandt todellakin harkitsi jossain vaiheessa olemassa olevien turvallisuusrakenteiden perinpohjaista muuttamista.

Andreas Vogtmeier esitteli laajaa huomiota herättäneessä väitöskirjassaan Brandtin läheisen neuvonantajan Egon Bahrin suunnitelmia Euroopan uudeksi turvallisuusjärjestelmäksi. Vogtmeier ei tutkimuksessaan vastannut suoraan kysymykseen, kuinka paljon Bahrin suunnitelmat vaikuttivat Brandtin ulkopoliittisiin näkemyksiin.¹⁴ Vaikka kysymys yleensä esitetäänkin näin, suunnitelmia ei kuitenkaan ole mielekäästä yhdistää yksinomaan Bahriin ja erottaa niitä Brandtista. Brandt oli itse valinnut Bahrin tekemään suunnitelmia ja hän piti niitä hy-

vin tärkeinä. Joka kerta, kun Bahr sai jotain valmiiksi, hän keskusteli siitä heti Brandtin kanssa. Bahrin ajattelutapa oli myös hyvin lähellä Brandtia, ja hän otti kanslerin näkemykset jatkuvasti huomioon suunnitelmia laatiessaan.¹⁵ Poliittisesti he olivat hyvin läheisiä koko Brandtin uran ajan ja kansleri piti huolta siitä, että Bahr säilytti asemansa. Esimerkiksi, kun valmisteltiin ratkaisevaa tapaamista neuvostojohtaja Leonid Brežnevinkin kanssa Oreandassa syyskuussa 1971, Brandt halusi ehdottomasti, että Bahr osallistuisi kokoukseen hänen kanssaan ulkoministeri Scheelin sijaan.¹⁶

Edellä mainitut tutkimukset ovat tarjonneet tuoreita tulkintoja Brandtin ulkopoliittikkaan. Niissä ei kuitenkaan ole analysoitu Brandtin ajattelua ja tavoitteita pitemmällä aikavälillä. Onkin syytä tutkia tarkemmin Brandtin ajattelua ja poliittisten tavoitteiden muotoutumista vuodesta 1957 hänen aloittaessaan Länsi-Berliinin pormestarina aina vuoteen 1974, kun hän erosi liittokanslerin tehtävistä.

10. Declassified Documents Reference System, saatu Norjan Nobel-instituutista 12.6.2007, ulkoministeriön raportti, A longer term perspective on key issues of European security, Washington 1970.

11. Georges-Henri Soutou (2001) *La guerre de Cinquante Ans. Les relations Est-Ouest 1943-1990*, Paris: Fayard, 501. Lähiaikoina, Giovanni Bernardini (2010) 'West German-American relations and a new Order of Peace for Europe, 1969-1970', *Journal of Transatlantic Studies* 8/1, 19-31.

12. Wilfried Loth (2008) *The road to Vienna. West German and European security from 1969 to 1973*, teoksessa W. Loth (toim.) *The Making of Détente: Eastern and Western Europe in the Cold War, 1965-1975*, Lontoo: Routledge, 153-167; Christoph Bluth (2000) 'The Origins of MBFR: West German Policy Priorities and Conventional Arms Control', *War in History* 7/2, 199-224.

13. Petri Hakkarainen (2008) *Amplifying Ostpolitik: The Federal Republic of Germany and the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1966-1972*, University of Oxford: Väitöskirja, 211-212.

14. Andreas Vogtmeier (1996) *Egon Bahr und die deutsche Frage. Zur Entwicklung der sozialdemokratischen Ost- und Deutschlandpolitik vom Kriegsende bis zur Vereinigung*, Bonn: Dietz.

15. Tämä oli myös vuonna 1970 Yhdysvaltojen ulkoministeriön lopputulos mainitussa dokumentissa Euroopan turvallisuuspolitiikan avainkysymyksistä, sivu 44.

16. Archiv des Liberalismus, Gummersbach, Bestand N82-7, Brandt an Scheel (käsinkirjoitettu kirje, päiväämätön).

Liittokansleri Willy Brandtin Moskovan vierailulta elokuussa 1970. Moskovan Punaisella torilla vasemmalta Paul Frank, Egon Babr, Walter Scheel, Willy Brandt, Rüdiger von Wechmar, turvallisuusmies ja Hans Wilhelm Fritsch. Picture Alliance / Sven Simon.

Pormestari Brandt kaipaa uusia ehdotuksia

Brandtin kautta Länsi-Berliinin pormestariina (1957–66) leimasi toinen Berliinin kriisi.¹⁷ Marraskuussa 1958 Neuvostoliiton johtaja Hruštšov syytti länsivaltoja Berliinistä tehtyjen sopimusten rikkomisesta ja esitti uhkavaatimuksen: jos kaikkia liittoutuneiden joukkoja ei poistettaisi Länsi-Berliinistä, Hruštšov tekisi rauhansopimuksen DDR:n kanssa ja siirtäisi kaikki oikeudet Berliiniin DDR:lle. Tämä ei vain vaarantanut lännen oikeutta päästä Berliiniin, vaan uhkasi koko kaupungin olemassaoloa. Muutaman vuoden ajan pelättiin, että Berliinin tilanne saattaisi johtaa jopa ydinsotaan. Elokuussa 1961 Hruštšov ehdotti, että Berliinin halki rakennettaisiin muuri, jotta pakolaisvirta idästä länteen saataisiin pysäytettyä. Verrattuna vuoden 1958 uhkavaatimukseen Hruštšov oli pehmentänyt otettaan, mutta muurin rakentaminen oli kova isku saksalaisille. Brandtin näkökulmasta kriisi ja Neuvostoliiton uhka Länsi-Berliinille oli vihdoin ohi kesäkuussa 1964, kun Hruštšov allekirjoitti melko heppoisen ystävyyssopimuksen Itä-Saksan kanssa.¹⁸

Kriisivuosilla oli ristiriitaisia vaikutuksia Brandtiin. Toisaalta hän alkoi pitää Saksan ja Yhdysvaltojen yhteistyötä yhä tärkeämpänä. Neuvostoliiton uhatessa vain Yhdysvallat olisi tarpeeksi vahva takaamaan vapauden Länsi-Saksalle ja Länsi-Berliinille. Kennedyn presidenttikaudella Brandt halusi mahdollisimman paljon yhteistyötä amerikkalaisten kanssa ja oli sitä mieltä, että Yhdysvalloilla ja Saksalla oli pitkälti yhteiset intressit.¹⁹ Vielä Kennedyn seuraajan Lyndon B. Johnsonin kaudella hän kampanjoi iskulauseella: ”Mikä on hyvä Yhdysvalloille, on hyvä myös meille.”²⁰

Brandt ei kuitenkaan suhtautunut Yhdysvaltoihin täysin kriittikittömästi. Washingtonin laimea reaktio Berliinin muurin rakentamiseen hämmensi Brandtia. Vuoden 1961 aikana hän tuli siihen tulokseen, että Länsi-Saksan tulisi kehittää oma idänsuhteiden strategia tai muuten Saksa pysyisi ikuisesti jaettuna.²¹ Nämä ajatuksensa Brandt halusi varmuuden vuoksi kuitenkin pitää salassa. Hän harmistuikin suuresti, kun kesäkuussa

1962 yksi Brandtin puoleen jäsenistä kertoi Brandtin ajatuksista amerikkalaiselle toimittajalle. Brandt jopa suositteli, että puoluevirkailija erotettaisiin SPD:stä.²² Samankaltainen salailu oli tyypillistä Brandtin pitkän tähtäimen suunnittelulle myös myöhempinä vuosina, mikä oli omiaan lisäämään huhuja ja epäluuloja.

Vuoden 1961 tapahtumat vaikuttivat vahvasti Brandtin haluun löytää oma lähestymistapa idän ja lännen väliseen konfliktiin. Wolfgang Schmidin ja Arne Hoffmanin viimeaikaiset tutkimukset ovat kuitenkin paljastaneet, että Brandtilla oli vastaavia suunnitelmia jo ennen vuotta 1961.²³ Vuodesta 1955 lähtien Brandt oli tukenut ideaa rauhanomaisesta rinnakkainelosta, joka perustui ajatukselle, että ydinaseiden uhka esti sodan syttymisen. Toisin kuin osa puolue-tovereistaan, Brandt halusi pitää Länsi-Saksan tiukasti läntisessä leirissä. Samaan aikaan Brandt kuitenkin kritisoi liittokansleri Konrad Adenauerin yksipuolista lännen politiikkaa ja vakavasti otettavien keskustelujen lyömistä laimin idän kanssa. Brandt harkitsi itse osallistumista Hruštšovin ehdotamaan tapaamiseen maaliskuussa 1959 ja jälleen vuonna 1963, mutta Adenauerin joh-

17. Berliinin saartoon vuosina 1948–1949 viitataan yleisesti ensimmäisenä Berliinin kriisinä.

18. J. Gearson (toim.) (2002) *The Berlin Wall Crisis: Perspectives on Cold War Alliances*, Basingstoke: Palgrave. Brandtin arvio Ystävyyssopimuksesta ks. Archives du Ministère des Affaires Etrangères (tästä lähtien AMAE), Pariisi, RFA 1603, Conversation Brandt-Winckler, 20.6.1964.

19. H. Grebing (toim.) (2004) *Willy Brandt – Berliner Ausgabe III* (tästä lähtien WBBA), Bonn: Dietz, 401, Brandt Kennedystä, 7.2.1963.

20. Siteeraus, Reiner Marcowitz (1996) *Option für Paris?*, Munich: Oldenbourg, 223. Vuoden 1965 liittopäivävaaleissa kristillisdemokraattien CDU löi selvästi Brandtin SPD:n. Sen seurauksena Kansleri Erhard valittiin uudelleen.

21. Hope Harrison (2003) ‘The Berlin Wall, Ostpolitik, and Détente’, *GHI Bulletin Supplement 1*, 5–18.

22. WBBA III, 41–42, 368–371, 601–602.

23. Wolfgang Schmidt (2001) *Kalter Krieg, Koexistenz und kleine Schritte: Willy Brandt und die Deutschlandpolitik 1948–1963*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag; Arne Hofmann (2007) *The Emergence of Détente in Europe: Brandt, Kennedy and the formation of Ostpolitik*, Lontoo: Routledge.

taja kristillisdemokraattinen puolue CDU ja amerikkalaiset estivät lopulta tapaamisen.²⁴

Brandt oli innokas tunnustelemaan ja höllentämään Saksan ulkopoliittikan rajoitteita, mutta hän ei halunnut vaarantaa Länsi-Saksan ja läntisen Berliinin turvallisuutta. Kriisialttiin kaupungin pormestarina Brandt arvosti amerikkalaisten sotilaiden läsnäoloa. Kunhan turvallisuus oli taattu, Brandt ei kuitenkaan sulkenut pois Naton rakenteiden muuttamista.

Brandt uskoi, että amerikkalaisten joukot vetäytyisivät enemmän tai myöhemmin ainakin osittain Euroopasta, ja sitä varten pitäisi olla pohdittuna vaihtoehtoinen strategia. Yksi vaihtoehto oli yleinen aseistariisunta, joka oli kuulunut hänen poliittiseen ajatteluunsa alusta lähtien. ”Aseistariisunta voisi paremmin kuin mikään muu tuoda meidät lähemmäs päämäärämme liennyttä Euroopan tilannetta, ja samalla ratkaista Saksan kysymys”, Brandt julisti kesäkuussa 1960.²⁵

SPD julkaisi *Deutschland Plan* -suunnitelman maaliskuussa 1959, jossa aseistariisunnalla oli keskeinen rooli. Suunnitelmassa ehdotettiin Keski-Eurooppaan ydinaseetonta vyöhykettä, johon olisivat kuuluneet Saksa, Puola, Tšekkoslovakia ja Unkari. Yhdysvallat ja Neuvostoliitto olisivat suunnitelman mukaan taanneet tämän liennytysvyöhykkeen turvallisuuden, mutta vetäneet joukkonsa pois sen alueelta. Samaa ideaa edusti jo Puolan ulkoministeri Rapackin ehdotus vuodelta 1957, joka tähtäsi siihen, että Saksoista, Puolasta ja Tšekkosloviasta tehtäisiin ydinaseeton vyöhyke. SPD:n suunnitelma meni vielä askeleen pidemmälle, koska siinä ehdotettiin toista vaihetta, jossa valittaisiin molempien Saksojen yhteinen parlamentti. Parlamentin tehtävänä olisi parantaa Saksojen välistä yhteistyötä ja suunnitella mahdollista yhdistymistä.²⁶

Willy Brandt, joka ei vielä ollut puolueensa johdossa, ei pitänyt suunnitelman toisesta osasta ja vastusti erityisesti tapaa, jolla sitä yritettiin kiirehtiä. Sen sijaan Brandt ehdotti vaatimattomampaa ja pitkäjänteisempää asennetta, jotta ”jonain päivänä Neuvostoliitto näyttäisi vihreää valoa kansallisen yhtenäisyytemme palauttamisel-

le”.²⁷ Kuten Brandt oli odottanut, Moskova ei kiinnostunut SPD:n suunnitelmasta ja se jouduttiin lopulta hylkäämään.

Ajatukset Saksojen yhdistymisestä siirtyivät taka-alalle. Brandtin luennoilla Harvardin yliopistossa lokakuussa 1962 ja hänen ja Bahrin puheissa Tutzingissa heinäkuussa 1963 vältettiin konkreettisia visiointia Saksan yhdistymisestä.²⁸ Brandt kuitenkin tunnusti, että toiveet Saksan yhdistymisestä pakottivat hänet päivittäin ajattelemaan pitkälle tulevaisuuteen.²⁹ Tätä varten Brandt valitsi Egon Bahrin, jota hän piti yhtenä pätevimmistä ja uskollisimmista työtovereistaan, avukseen kehrittelemään pitkän tähtäimen suunnitelmia.³⁰

Brandt ja Bahr tunsivat toisensa 1950-luvulta lähtien. 1960-luvulla Bahr lopetti Brandtin pyynnöstä työnsä amerikkalais-saksalaisella radioasema RIAS:illa ja tuli tiedottajaksi Länsi-Berliinin senaattiin. Yksi hänen tärkeimmistä tehtävistään oli pormestarin puheiden kirjoittaminen. Bahrista tuli nopeasti Brandtin tärkein neuvonantaja, ja viidentoista vuoden ajaksi Bahr antoi poliittisen asiantuntemuksensa Brandtin käyttöön.³¹

Maaliskuussa 1966 Bahr sai valmiiksi 180-sivuisen suunnitelman, joka sisälsi kahdeksan askelta Saksan yhdistämiseksi. Bahr oletti, että yhdentymisen tapahtuisi väistämättä, jos Neuvostoliiton joukot saataisiin lähtemään Itä-Saksasta. DDR:n keinotekoi-

24. Willy Brandt (1976) *Begegnungen und Einsichten: Die Jahre 1960–1975*, Hampuri: Hoffmann und Campe, 110–112; WBBA III 48–49, 258–265, Brandtin muistiinpanot, sivut 8–19, maaliskuu 1959.

25. WBBA III, 302, merkintöjä Berliinin kysymyksestä, 27.6.1960.

26. *Archiv der Gegenwart* (tästä lähtien AdG), CD-Rom (Sankt Augustin: Siegler Verlag, 2000), 13129–13140, Deutschland-Plan der SPD, 18.3.1959.

27. WBBA III 269–270, Brandt an von Knoeringen, 27.8.1959.

28. Harvardin luennot ks. Brandt (1963). Tutzingpuheet ks. Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (toim.) (1978) *Dokumente zur Deutschlandpolitik* (tästä lähtien DzD) 1963 IV/9, Frankfurt: Alfred Metzner Verlag, 565–575.

29. Brandt (1963) 11.

30. Willy Brandt (1989) *Erinnerungen*, Frankfurt a.M.: Propyläen, 73.

31. Vogtmeier (1996) 20–61, siteeraus sivu 59.

nen hallitus ei pystyisi yksin vastustamaan kansalaisten tahtoa.³² Samaa mieltä olivat myös monet muut lännen poliitikot 1960-luvulla.³³

Bahr oli sitä mieltä, että rauhallinen ja yhdistynyt Saksa saataisi olla Neuvostoliitolle houkutteleva vaihtoehto, jos sotilaallinen tasapaino säilyisi ennallaan. Mikäli yhdistynyt Saksa olisi Naton jäsen, tasapaino järkkäytyisi väistämättä. Yhdistynyt Saksa ei voisi kuulua myöskään Varsovan liittoon, koska lännen liittolaiset eivät ikinä sallisi, että Neuvostoliitto vahvistuisi yhdentymisen seurauksena. Jotta tasapaino säilyisi, yhdistynyt Saksa ei siten voisi kuulua kumpaankaan sotilasliittoon.³⁴

Bahrin suunnitelman ajatuksena oli, että Itä- ja Länsi-Saksa pyrkisivät aluksi tiivistämään yhteistyötään ja sitten aloittamaan neuvottelut suurvaltojen kanssa. Tarkoituksena olisi saada aikaan suunnitelma eurooppalaisesta turvallisuusjärjestelmästä ja luonnostella rauhansopimus Saksalle. Samalla järjestettäisiin vapaat vaalit koko Saksassa ja luotaisiin yhteinen armeija, jotta vieraiden maiden joukot voitaisiin vetää pois. Neljä suurvaltaa takaisivat molempien Saksojen turvallisuuden ja toisaalta myös naapurien turvallisuuden Saksaa vastaan. Bahrin mukaan Yhdysvaltojen tarjoama suojele oli välttämätöntä, mutta ”Nato voisi olla korvattavissa”, jos amerikkalaiset tarjoaisivat turvallisuustakuut jollakin toisella tavalla.³⁵

Brandt suhtautui Bahrin suunnitelmiin varauksella. Hän oli sitä mieltä, että ”paras tapa välttyä ongelmilta olisi pitää suunnitelmat salassa” ja siksi Brandt kielsi niiden julkistamisen. Brandt kuitenkin kehotti Bahria jatkamaan esillä olleiden ideoiden työstämistä.³⁶ Kaiken kaikkiaan Bahrin suunnitelmaa ei ollut tarkoitettu heti täyteen pan-

tavaksi, vaan se oli ennemminkin ”poliittinen utopia”, joka luotasi mahdollisia keinoja Saksan yhdistämiseksi. Suunnitelma oli siten osa Brandtin tavoitetta ”jatkuvasti arvioida uudelleen Saksan ulkopoliittikan vaihtumuksia ja mahdollisuuksia.”³⁷

Ulkoministeri Brandt selvittää vaihtoehtoja Natolle

Brandtista tuli K. G. Kiesingerin suuren koalitionhallituksen ulkoministeri joulukuussa 1966. Samaan aikaan Euroopassa alkoi näkyä liennytyksen merkkejä. Yhdysvaltojen presidentti Johnson kehotti parantamaan välejä idän kanssa ja aloitti itse keskustelut aserajoituksista Neuvostoliiton kanssa. Johnsonin sillanrakentamistavoitteet ilmaisivat, että Washington sallisi rohkeampaa idänpolitiikkaa myös Länsi-Saksalta.³⁸

Yhdysvallat oli entistä tiiviimmin kiinni Kaakkois-Aasian tapahtumissa ja alkoi siirtää joukkoja Saksasta Vietnamiin. Maaliskuussa 1966 Ranska, muiden jäsenmaiden järkytykseksi, päätti vetäytyä Naton yhteisistä esikuntarakenteista. Ranskan päätös laukaisi liikkeelle keskustelun Atlantin liiton tulevaisuudesta. Kun vuonna 1949 allekirjoitettu Pohjois-Atlantin puolustus sopimus eli Nato-sopimus lähestyi päättymistä vuonna 1969, Euroopan tilanteen epävarmuus oli käsin kosketeltavissa. Joulukuussa 1966 Naton jäsenvaltiot perustivat ryhmän tutkimaan liiton tulevaisuuden tehtäviä. Sen johtoon valittiin Belgian ulkoministeri Pierre Harmel. Hyväksymällä Harmelin raportin joulukuussa 1967 Pohjois-Atlantin neuvosto määritteli uudelleen tavoitteensa idän ja lännen välisen liennytyksen kontekstissa. Neuvosto julisti, että ”liiton tärkein poliittinen tarkoitus on saavuttaa Eurooppaan oi-

32. Archiv der sozialen Demokratie (tästä lähtien AdsD), Bonn, Depositum Bahr, Box 465, käsikirjoitus *Was nun?* 1966.

33. Esim. French Foreign Minister Couve de Murville: 'Once the Soviet army leaves the GDR, Germany will be reunified in five minutes.' AMAE, EM 23, Entretien Couve de Murville-David, 26.11.1964.

34. AdsD, Bonn, Dep. Bahr, Box 465, *Was nun?* 17–21, 89–92.

35. AdsD, Bonn, Dep. Bahr, Box 465, *Was nun?* 93–119, sitaatti sivulla 95. Kriittistä analyysia aiheesta ks. Vogtmeier (1996) 80–95. Bahrin mielipiteitä asiasta jälkikäteen ks. Egon Bahr (1991) *Sicherheit für und vor Deutschland*, Munich: Carl Hanser, 18–35.

36. AdsD, Dep. Bahr, Box 466, Brandt an Bahr, 6.4.1966.

37. WBBA III, 445, Brandt-Rede in Tutzing, 15.7.1963.

38. Thomas Alan Schwartz (2003) *Lyndon Johnson and Europe. In the Shadow of Vietnam*, Cambridge: Harvard UP, 226–230.

keudenmukainen ja kestävä rauha, jota täydentävät asianmukaiset keskinäiset turvallisuustakuut”.³⁹

Harmelin ryhmän linjoja seurailleen ulkoministeri Brandt käytti usein puheissaan termejä ”Euroopan turvallisuusjärjestelmä” ja ”eurooppalainen rauhanjärjestys”.⁴⁰ Hän ilmaisi myönteisyytensä Natoa kohtaan ja paheksui Ranskan päätöstä jättää Naton komento. Vaikka Brandtin idänpolitiikkaa kommentoitiin aikakaudella paljon, hänen luotauksensa Atlantin liiton tulevaisuudesta herättivät suhteellisen vähän huomiota.⁴¹ Natomyönteisyydestä huolimatta Brandt teki nimittäin selväksi, että muutoksia Euroopan turvallisuusjärjestelmään olisi tiedossa seuraavan kahdenkymmenen vuoden aikana.

Ensimmäisessä esiintymisessään Saksan ulkoministerinä Länsi-Euroopan unionin kokouksessa Brandt ehdotti, että ryhdyttäisiin selvittämään mahdollisuutta korvata Nato ja Varsovan liitto eurooppalaisella turvallisuusjärjestelmällä.⁴² Hän viittasi sotilasliittojen lakkauttamiseen myös julkisesti muutamaa kuukautta myöhemmin saksalaisen radioasema *Deutschlandfunk*in haastattelussa. Brandt selitti, että Euroopan turvallisuus voitaisiin järjestää kahdella vaihtoehdoisella tavalla. Joko olemassa olevat liitot säilytettäisiin ja niiden suhteita kehitettäisiin, tai Nato ja Varsovan liitto lähtisivät hiljalleen Euroopasta ja ne korvattaisiin jollakin uudella mallilla. Tähän Brandt lisäsi, että amerikkalaisten turvallisuustakuut säilyisivät kummassakin tapauksessa.⁴³

Kuukautta myöhemmin julkaistussa artikkelissa Brandt käsitteli kysymystä vielä tarkemmin. Hän ei uskonut, että Nato olisi jo saavuttanut tavoitteensa ja tullut tarpeettomaksi. Mitä tuli kahteen vaihtoehtoiseen malliin Euroopan turvallisuuspolitiikasta, monet seikat tukivat olemassa olevien liittojen säilyttämistä. Koska kysymys oli tärkeä Saksalle, Brandt kuitenkin rohkaisi maanmiehiään harkitsemaan tarkasti kaikkia vaihtoehtoja ja kehittämään varteenotettavia ehdotuksia eurooppalaisesta rauhanjärjestyksestä.⁴⁴

Vuonna 1967 Brandt perusti ranskalais-saksalaisen ”tutkimusryhmän selvittämään

Euroopan 1970-luvun turvallisuushaasteita”. Hän halusi, että ryhmä ei rajoittuisi pohtimaan vain Nato-järjestelmään perustuvia mahdollisuuksia, mutta kansleri Kiesinger ja Yhdysvaltojen suurlähettiläs McGhee onnistuivat keskeyttämään projektin.⁴⁵ Toinen ranskalainen kontakti osoittautui kuitenkin inspiroivammaksi Brandtille ja hänen avustajaryhmälleen. Pariisin *Centre d'études de politique étrangère* julkaisi yksityiskohtaisen katsauksen kolmesta mahdollisesta Euroopan turvallisuusmallista marraskuussa 1967. Saksalainen käännös julkaistiin muutamaa kuukautta myöhemmin, ja ulkoministeriön suunnitteluosasto oli hyvin kiinnostunut tutkimuksen tuloksista.⁴⁶

Bahrista oli tullut suunnitteluosaston johtaja marraskuussa 1967, ja hän työskenteli suoraan Brandtin alaisuudessa. Ulkoministeriön suunnitteluosaston tarkoituksena oli tuottaa tutkimuksia Saksan ulkopoliittikan pitkän tähtäimen tavoitteista. Jo ennen Bahrin saapumista suunnitteluosastolla oli ollut ajatuksia ydinaseettoman vyöhykkeen perustamisesta Keski-Eurooppaan ja eurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän luomisesta.⁴⁷ Perustamisestaan lähtien tammikuussa

39. North Atlantic Council, Brussels, 13.–14.12.1967, Harmelin raportti Naton tulevaisuuden tehtävistä on saatavilla Naton internet-sivuilla, www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_26700.htm (noudettu 27.5.2010).

40. Nämä teemat toistuivat Brandtin puheissa suuren koalitiollahituksen vuosina: WBBA VI.

41. WBBA VI 199, Rede vor dem Bundestag, 26.9.1968.

42. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), Berliini, B43, Box 797, Aufz. Strenziok, 20.12.1966.

43. AdG, 23 305, Brandt im Deutschlandfunk, 2.7.1967.

44. WBBA VI, 130–137, Brandt-artikkeli teoksessa *Aussenpolitik: Zeitschrift für internationale Fragen*, elokuu 1967.

45. H.-P. Schwarz (toim.) (1998) *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland* (tästä lähtien AAPD) 1967/2, München: Oldenbourg, 1984–1985, Gespräch Kiesinger-McGhee, 17.7.1967; National Archives and Records Administration (tästä lähtien NARA), College Park MD, Record Group 59, State Department, Central Foreign Policy Files 1967–1969, Box 2117, Intelligence Note by Thomas Hughes, 20.7.1967.

46. PAAA, B9, Box 178364 (sekalaiset muistintapanot). DzD, 1966–1967, V/2, sivut 1923–1935.

47. PAAA, B9, Box 179346, Aufz. Müller-Roschach, 10.12.1964. PAAA, B9, Box 178344, Aufz. Diehl, 2.6.1967.

1963 suunnitteluosasto oli järjestänyt lukuisia keskustelutilaisuuksia yliopistotutkijoiden, asiantuntijoiden ja toimittajien kesken. Yhdessä näistä keskustelutilaisuuksista toukokuussa 1968 Bahr selitti, että hänen omat tutkimuksensa Euroopan turvallisuuskysymyksistä olivat vain spekulatiivista peliä.⁴⁸ Monet todisteet kuitenkin osoittavat, että Bahrin tutkimus ”Euroopan turvallisuus” kesäkuulta 1968, oli enemmän kuin vain hypoteettinen ja älyllinen kokeilu.⁴⁹

Bahrin tutkimus luonnosteli kolme Eurooppalaisen turvallisuuspolitiikan mallia Saksan yhdistymisen näkökulmasta. Bahrin päätelmien mukaan vain yksi vaihtoehto (C) voisi tarjota lupaavan poliittisen perustan yhdistymiselle. Malli A ehdotti olemassa olevien liittojen säilyttämistä ja tilanteen lievennämistä osittaisen aseistariisun kautta. Bahr neuvoi Länsi-Saksan hallitusta seuraamaan tätä mallia lyhyellä tähtämellä. Malli B:ssä Varsovan liiton ja Naton yläpuolelle muodostettaisiin uusi pysyvä kattoorganisaatio. Bahr kehotti Bonnina välttämään tätä mallia, koska se jäädyttäisi vallitsevan tilanteen. Siten se ei voisi tarjota mahdollisuutta Saksan yhdistymiselle.⁵⁰

Malli C ehdotti Naton ja Varsovan liiton korvaamista uudella eurooppalaisella turvallisuusjärjestelmällä. Yhdysvallat ja Neuvostoliitto – ehkä myös Iso-Britannia ja Ranska – antaisivat takuut uudelle järjestelmälle, mutta eivät olisi osa sitä. Maantieteellisesti uusi järjestelmä sisältäisi Saksat, Belgian, Hollannin, Luxemburgin, Puolan ja Tšekkoslovakian. Jäsenvaltioilla olisi omat armeijansa, mutta ydinaseet ja muiden maiden joukot vedettäisiin niiden alueelta. Uusi eurooppalainen turvallisuusneuvosto perustettaisiin Berliiniin ja Itä-Saksa tunnustettaisiin valtioksi. Bahr arvioi, että Itä-Saksan hallitus kaatuisi kuitenkin lopulta, koska ulkopuoliset valtiot eivät saisi puuttua jäsenvaltioiden asioihin ilman neuvoston lupaa.⁵¹

Vaikka ranskalaisten tutkimus marraskuussa 1967 ja Bahrin tutkimus vuotta myöhemmin esittelivät erilaiset keinot uuden turvallisuusjärjestelmän luomiseksi, ne jakoivat pääpiirteissään samat oletukset vallitsevasta tilanteesta. Ensinnäkin molempien sotilasliittojen hylkääminen aiheuttaisi

suuria haasteita niin idässä kuin lännessä, mutta olisi hyödyllistä liennytyksen ja Saksan kysymyksen ratkaisumahdollisuuksien kannalta. Se loisi sopivan kehityksen amerikkalaisten joukkojen vetämiselle sekä sotilaallisesti että psykologisesti. Sitä paitsi suuria haasteita olisi luvassa, vaikka Euroopan tilanne säilyisikin ennallaan. Toiseksi, Euroopan aseistariisun ei poistaisi kauhun tasapainoa, koska moderni sodankäynti ei enää riippunut lyhyen kantaman ydinohjuksista. Alueesta tulisi päinvastoin turvallisempi, jos sieltä poistettaisiin houkuttelevimmat hyökkäyskohteet. Kolmanneksi, amerikkalaisten suojele säilyisi edelleen, koska Washington ei koskaan sallisi, että Neuvostoliitto saisi otteen Keski-Euroopan uudesta turvallisuusalueesta.⁵²

Bahrin oma arvio hänen kesäkuun 1968 tutkimuksensa käytännön merkityksestä jäi epämääräiseksi. Yhtäältä hän näki, että ajatusharjoituksella oli vähän välittömiä vaikutuksia ja neuvoi Brandtia vain pitämään tulokset mielessään, koska malli C ei voisi toteutua lähiaikoina. Erittäin tietoisena mallin haasteista Bahr listasi vasta-argumentit, jotka olivat odotettavissa Yhdysvaltojen, Ranskan, Britannian, Neuvostoliiton ja Itä-Saksan hallituksilta. Toisaalta Bahr kuitenkin pyrki tutkimaan mahdollisuuksia mallin toteuttamiseksi ja rohkaisi Brandtia eteneämään vaivihkaa asiassa ja kyselemään Jugoslavian hallitukselta, olisiko se siitä kiinnostunut. Brandt noudatti tätä neuvoa vieraillessaan Belgradissa kesäkuussa 1968, mutta jugoslavialaiset hylkäsivät ajatuksen jyrkästi.⁵³ Bahr ei tästä lannistunut, vaan

48. PAAA, B9, Box 178345, Kolloquium der Naturwissenschaftler, 27.5.1968.

49. Asiasta lisää myös artikkelissani ks. Benedikt Schoenborn (2008) 'Willy Brandt infidèle? Les incertitudes françaises durant le Printemps de Prague, 1968', *Relations Internationales* 134, 69–81.

50. AAPD 1968, 796–814, Aufz. Bahr, Europäische Sicherheit, 27.6.1968.

51. AAPD 1968, 796–814, Aufz. Bahr, Europäische Sicherheit, 27.6.1968.

52. AAPD DzD 1966–1967, 1923–1935.

53. AdsD, Dep. Bahr, Box 399, Memo Bahr für Brandt, 11.6.1968. AAPD (1968) 714–715, Ruete (Belgrad) an Bonn, 13.6.1968.

päätti siirtyä käytännön toimiin puhtaan teoreettisen lähestymistavan sijaan. Hän ilmoitti Brandtille 19. elokuuta 1968, että suunnitelma Euroopan turvallisuusjärjestelystä, sisältäen päivitetyn osion ydinaseetomasta vyöhykkeestä, olisi toteutettavissa syyskuussa. Bahr päätteli merkille pantavan itsevarmasti, että konsultoituaan ensin liittoutuneita ja kansleri Kiesingeriä ”hallitus voisi panna käytäntöön koko ohjelman vuoden loppuun mennessä”.⁵⁴

Jo seuraavana päivänä Varsovan liiton invaasio Tšekkoslovakiaan muutti rajusti kansainvälistä tilannetta. Amerikkalaisten näkökulmasta maan miehitys siirsi Naton toiminnan painopistettä Harmelin ”rauhaisasta yhteiselosta idän kanssa” perinteisempään puolustuksen problematiikkaan. Mikä tärkeintä Tšekkoslovakian kriisi ”keskeytti Naton heikkenemisen” ja sai kaikki jäsenet ”hyväksymään, että oli välttämätöntä jatkaa liittoa yli sen perustamisen kahdennenkymmenennen vuosipäivän vuonna 1969”.⁵⁵ Kiesinger toistikin useasti, että jos venäläiset eivät olisi valloittaneet Prahaa, Atlantin liitto olisi saattanut lakata olemasta muutamassa vuodessa.⁵⁶ Vaikka väitteen totuudenmukaisuus saattaa olla kiistettävissä, se paljastaa, että Länsi-Saksalla oli epäilyksiä Naton tulevaisuudesta.

Tšekkoslovakian tragedian jälkeen Brandt ja Bahr keskittyivät vahvistamaan Natoa. Brandt ei kuitenkaan tukenut liittoa täysin ehdottomasti. CIA:n agentin laatiman raportin mukaan Brandt oletti, että ”jonain päivänä Yhdysvallat muuttaisi politiikkaansa” ja ”hankkiutuisi eroon sotilaallisista velvoitteista Euroopassa”.⁵⁷ Tšekkoslovakian elokuun 1968 tapahtumat eivät siis näytä heikentäneen Brandtin yleisesti osoittamaa kiinnostusta erilaisten vaihtoehtojen pohdintaan. Bahrin suunnitteluosasto jatkoi työskentelyään kolmen vaihtoehtoisen mallin parissa. Osasto oli edelleen maaliskuussa 1969 sitä mieltä, että vain malli C voisi mahdollistaa Saksan kysymyksen ratkaisun.⁵⁸ Bahr kertoi mielipiteistään myös amerikkalaiselle professori Walter Hahnille maaliskuussa 1969, mutta joutui myöhemmin katumaan sitä katkerasti. Hahnin läsnäollessa Bahr kertoi yksityiskohtaisesti

suunnitelmista vähentää amerikkalaisten joukkoja Saksasta ja visioi kesäkuun 1969 suunnitelmaakin laajempaa uutta Euroopan turvallisuusjärjestelmää. Bahrin mukaan Romania, Bulgaria ja Jugoslavia voisivat olla mahdollisia jäsen ehdokkaita idästä, ja Tanska, Norja ja Ruotsi lännestä. Hahn lähti tapaamisesta hämmentyneenä ymmärtäen Bahrin olleen linjoilla, joita seuraten koko Atlantin liitto ennen pitkää lakkautettaisiin. Professori Hahn jakoi todennäköisesti tietonsa amerikkalaisten virkamiesten kanssa jo ennen kuin hän päätti julkaista Bahrin koko haastattelun maaliskuussa 1973.⁵⁹

Brandt itse omaksui ainakin jossain määrin tutkimusryhmänsä päätelmät. Kun Brandt tapasi Romanian apulaisulkoministeri Macovescun kesäkuussa 1969, Brandt sympatisoi selvästi Romanian halua lakkauttaa molemmat blokit. Uutta eurooppalaista turvallisuusjärjestelmää luotaessa ensiksi tulisi Brandtin mukaan pyrkiä Naton ja Varsovan liiton suhteiden parantamiseen. Tämän jälkeen voitaisiin uusi järjestelmä kehittää olemassa olevien rakenteiden päälle. Liittoutumattomat ja puolueettomat maat – Jugoslavia, Itävalta, Suomi, jopa Irlanti tai Espanja – pitäisi ottaa mukaan hankkeeseen. Brandt vertasi kaavailemaansa hanketta rakentamiseen: ”Vertauskuvallisesti voimme sanoa, että uusi rakennus pitää ra-

54. AAPD 1968, 1006–1007, Bahr an Brandt (Hamar), 19.8.1968.

55. Foreign Relations of the United States (tästä lähtien FRUS) XIII (1995), Washington DC: US Government printing office, Document 334, Intelligence Memorandum, 4.11.1968. Ks. myös, Document 337, Rusk (Brussels) to DepState, 16.11.1968.

56. Bundesarchiv Koblenz, Nachlass Guttenberg (NL 397), Box 94, Gespräch Kiesinger-Clifford, 11.10.1968. Archiv für Christlich-Demokratische Politik (ACDP), Sankt Augustin, Nachlass Kiesinger (NL 226), Box 008-1, Informationsgespräch des Kanzlers im Watergate Hotel, 3.4.1969. Lisäksi, Box 310, Kiesinger in *Bild am Sonntag*, 26.11.1971.

57. Lyndon B. Johnson Library (LBJL), Austin, NSF, Country File 189/6, CIA report, 13.11.1968.

58. AAPD 1969 I, 428-433, Aufzeichnung des Planungsstabs, 24.3.1969.

59. Walter F. Hahn (1973) 'West Germany's Ostpolitik: The Grand Design of Egon Bahr', *Orbis: a journal of world affairs* 16/4, 859–880. NARA, RG 59, SNF 1970–73, Box 2301, Hillenbrand (Bonn) to DepState, 17.4.1973.

kentaa kahden muun väliin. Tämä uusi rakennus kasvaa lopulta vanhojen ohi ja tekee mahdolliseksi niiden purkamisen.”⁶⁰

Kansleri Brandt ylläpitää Nato-keskustelua

Brandtista tuli Länsi-Saksan liittokansleri liittopäivävaalien jälkeen lokakuussa 1969. Brandtin SPD:n ja FDP:n koalitiolla oli nyt niukka enemmistö ohi CDU:n. Brandt lähti heti toteuttamaan omaa idänpolitiikkaansa. Hän teki Neuvostoliitolle myönnytyksiä, joista kaikki aiemmat Länsi-Saksan hallitukset olivat kieltäytyneet. Ensimmäiseksi Brandt tunnusti, että Saksan toisessa maailmansodassa menettämät alueet kuuluivat nyt *de facto* Puolalle. Hän lupasi, että Länsi-Saksa ei koskaan hankkisi ydinaseita ja tunnusti, että Itä-Saksa oli valtio. Brandtin toimet idän ja lännen väliseksi liennytykseksi ja Saksan sopimukset idän kanssa muuttivat syvästi Euroopan tilannetta.⁶¹ Egon Bahrilla oli jälleen tärkeä rooli, koska hän neuvotteli Brandtin puolesta sopimuksia idän kanssa.

Mikään ei näytä osoittavan, että Brandt olisi vakavissaan harkinnut Natosta luopumista viiden kanslerinvuotensa aikana (lokakuu 1969 – toukokuu 1974). Liittokanslerina ollessaan Brandt toisti jatkuvasti Naton tärkeyttä Saksalle. Suorat todisteet vaihtoehtoista suunnitelmista ajoittuvat Brandtin kanslerinkautta edeltäneelle ajalle. Tästä huolimatta Brandt ei koskaan luopunut pitkän aikavälin tavoitteestaan luoda uusi Euroopan turvallisuusjärjestelmä, ei edes silloin kun häntä painostettiin luopumasta tästä tavoitteestaan. Brandtilla oli kuitenkin syynsä siihen, miksi hän ei käynnistänyt vaihtoehtoista suunnitelmaa. Onkin kiinnostavaa tutkia tarkemmin Brandtin lausuntoja asiasta. Halusiko Brandt kanslerinkaudellaan valmistella Saksan yhdistymistä Naton vai eurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän sisällä?

Samainen kysymys aiheutti myrskyn julkisuudessa keväällä 1973, kun professori Hahnin artikkeli julkaistiin amerikkalaisessa *Orbis*-lehdessä. Hahn ei vain siteerannut vuoden 1969 keskustelua Bahrin kanssa, vaan myös väitti, että tänä aikana Brandt oli

alkanut toteuttaa idänpolitiikkaa, joka hämmästyttävästi muistutti Bahrin kuvailemaa asteittaista strategiaa. Tähän strategiaan oli ensinnäkin kuulunut DDR:n tunnustaminen ja järjestelyt Saksojen välistä *modus vivendiä* varten. Toiseksi olivat sopimukset Itä-Euroopan maiden kanssa, joiden oli tarkoitus viitoittaa tietä paremmille idänsuhteille. Kolmantena askeleena olivat neuvottelut Naton ja Varsovan liiton välillä joukkojen vähentämiseksi Euroopasta, ja neljäntenä yhteisen turvallisuusjärjestelmän luominen Keski-Eurooppaan, vieraiden joukkojen vetäminen ja Naton ja Varsovan liiton häviäminen. Hahn väitti, että askeleet yksi ja kaksi oli jo saavutettu ja kolmannelta askeleesta keskusteltiin neljännen odottaessa vuoroaan.⁶²

Saksalaiset tyrmistyivät ja tiedotusvälineissä keskusteltiin asiasta vilkkaasti.⁶³ Oliko tämä Brandtin idänpolitiikan lopputulos? Kanslerinvirasto yritti selittää, että suunnitelma oli merkityksetön. Keskustelu kuitenkin jatkui entistä kiivaampuna, kun Bahrin vuoden 1968 tutkimus Euroopan turvallisuudesta vuoti julkisuuteen syyskuussa 1973. Bahr joutui tapauksen seurauksena selittämään toimiaan liittopäiville. Brandtia puolestaan painostettiin luopumaan malli C:n mukaisista poliittisista tavoitteista ja vapauttamaan Bahr tehtävistään.⁶⁴ Hän ei koskaan tehnyt kumpaakaan. Virallisissa lausunnoissa selitettiin, että Bahrin tutkimus oli vanha ja hypoteettinen, ja myös kristillisdemokraattien Adenauer oli harkinnut mahdollisuuksia luopua Natosta.⁶⁵ Monet tulivat siihen tulokseen, että Brandtin halli-

60. AAPD 1969, 672–679, Gespräch Brandt-Macovecu, 4.6.1969.

61. Hyviä yleiskatsauksia aiheesta ks. Peter Graf Kielmansegg (2000) *Nach der Katastrophe. Eine Geschichte des geteilten Deutschland*, Berlin: Siedler. Helga Haftendorn (2006) *Coming of Age: German Foreign Policy since 1945*, Lanham: Rowman & Littlefield.

62. Hahn (1973).

63. AdsD, Dep. Bahr, Box 406. Laatikko on täynnä dokumentteja ja sanomalehtiartikkeleita ”Hahnin tapauksesta”.

64. AdsD, Dep. Bahr, Box 406, esim. Bundespresseamt, 20.8.1973, Interview mit Prof. Karl Carstens.

65. AdsD, Dep. Bahr, Box 406, 9.11.73, 31.8.73, 10.5.73, 2.5.73, sekalaisia lausuntoja hallitukselta ja SPD:n virkamiehiltä.

tuksen perustelut vakavasta asiasta olivat melko ohuita.⁶⁶

Saksalaiset tiedotusvälineet ilmaisivat myös huolensa kielteisistä vaikutuksista naapurussuhteisiin, koska Ranskassa seurattiin tarkasti Saksan tapahtumia. Presidentti Pompidou oli ollut epäluuloinen Brandtin aseistariisuntasuunnitelmista jo ennen Hahnin ja Bahrin tekstien julkaisua. Pompidou oli jo vuodesta 1971 lähtien toistuvasti varoitellut Brandtia, että Rapackin vyöhykkeen perustamisen mukainen osittainen aseistariisunta johtaisi lopulta Euroopan neutralisointiin. Brandt kuitenkin jatkoi tavoitteensa edistämistä. Huolestuneena Hahnin tapauksesta Pompidou painosti Brandtia vastaamaan kaikkein tärkeimpään ja olennaisimpaan kysymykseen koskien Saksan yhdistämistä: millaisin keinoin Brandt suunnitteli sen saavuttavansa?⁶⁷ Brandtin välttelevä vastaus ei näyttänyt tyydyttävän Ranskan presidenttiä. Saksalaisten diplomaattien mukaan Pompidou lähti kokouksesta uskoen, että Brandt suunnitteli Saksojen yhdistämistä Naton ulkopuolella.⁶⁸

Sen lisäksi, että Brandt tuki Keski-Euroopan aseistariisuntasuunnitelmia, myös toinen piirre hänen politiikassaan muistutti Bahrin C-mallia. Kun Etykiä valmisteltiin, Brandt tuki ajatusta pysyvän toimielimen perustamiseksi Berliiniin.⁶⁹ Tämän ehdotuksen taustalla on nähtävissä Bahrin ajatus perustaa eurooppalainen turvallisuusneuvosto Berliiniin.⁷⁰ Kaikki nämä todisteet vihjaavat, että vielä vuonna 1973 Brandt vaali joitakin Bahrin suunnitelman alkupe-
räisistä ideoista. Hän ei siis vieläkään sulkenut pois vaihtoehtoista turvallisuusjärjestelmää.

Ei voida kuitenkaan todistaa, että Brandt olisi yksinomaan tähdännyt sotilasliittojen lakkauttamiseen. Vaikuttaa ennemminkin siltä, että hän muuttui Nato-myönteisemmäksi. Brandtin tapaaminen George Macovescun kanssa helmikuussa 1972 on yksi hyvä esimerkki tästä. Toisin kuin vuoden 1969 keskusteluissa Brandt vaati, että sekä Romanian että Saksan tulisi säilyä uskollisina blokeilleen. Macovescu yritti turhaan jatkaa aiempia keskusteluja Naton ja Varsovan liiton lakkauttamisesta.⁷¹

Samaa osoittaa Brandtin keskustelu toukokuussa 1973 Neuvostoliiton johtajan Brežnevin kanssa. Mainittuaan, että monet näkemykset olivat muuttuneet viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana, Brandt sanoi, että ”ehkä jossain vaiheessa blokit lakkaisivat olemasta”. Toistaiseksi ne olivat kuitenkin voimissaan ja sopivat tilanteeseen ”paremmin kuin kaaos”.⁷² Tämä vaikuttaa olleen kansleri Brandtin todellinen mielipide tilanteesta.

Kun Brandt oli ryhtynyt toteuttamaan idänpolitiikkaansa, hän alkoi arvioida valitsevaa kansainvälistä tilannetta uudelleen. Neuvostoliitolla ei näyttänyt olevan kiinnostusta sotilaallisen tilanteen muuttamiseksi huolimatta Varsovan liiton aiemmista puheista kahden blokin lakkauttamisesta. Brandt tuli siihen johtopäätökseen, että Moskova ei ottaisi riskiä, että se saattaisi menettää Itä-Euroopan hallinnan. Jopa Naton olemassaolo oli siten hyödyksi Neuvostoliitolle, koska se auttoi säilyttämään *status quon* Euroopassa.⁷³

Mitä tuli Yhdysvaltojen ulkopolitiikkaan, joukkojen vetäminen Euroopasta oli tullut vähemmän todennäköiseksi 1970-luvun alussa. Brandtin mukaan Nixonin hallitus oli päättänyt pitää sotilasliiton ennallaan, sillä amerikkalaisten joukkojen läsnäolo Euroopassa palveli Yhdysvaltojen omia etuja. Saksan idänpolitiikka oli antanut uutta pontta Naton ylläpidolle. Washington halusi varmistaa, että Länsi-Saksa säilyisi osana

66. *Frankfurter Allgemeine*, Bahr's Konzept, 5.12.1973. *Berliner Morgenpost*, Schwerer Streit um Neutralisierung, 23.11.1973. *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt*, Bahrs Stufenplan, 8.4.1973.

67. Brandtin keskustelut Pompidoun kanssa ks. AAPD 1971, 1078–1080, 6.7.1971; AAPD 1972, 896–897, 3.–4.7.1972. AAPD 1973, 1018–1019, 21.7.1973.

68. AAPD 1973, 1240, von Braun (Paris) an Bonn, 9.7.1973.

69. AAPD 1973, 801–804, Aufz. Roth, 24.5.1973.

70. Hakkarainen (2008) 255–260.

71. AAPD 1972, 179–184, Gespräch Brandt-Macovescu, 22.2.1972.

72. AAPD 1973, 763, Gespräch Brandt-Breschnew, 20.5.1973.

73. AAPD 1972, 112–123, Gespräch Brandt-Pompidou, 10.2.1972. Brandt toisti myöhemmin tämän argumentin useita kertoja.

länttä.⁷⁴ Nixon näki Länsi-Saksan mahdollisen vetäytymisen Natosta Brandtin idänpolitiikan suurimpana riskinä.⁷⁵ Tässä yhteydessä Hahnin artikkelin julkaisemisella vuonna 1973 oli vahingollinen vaikutus suhteisiin amerikkalaisten kanssa. Henry Kissinger, Nixonin Euroopan politiikan avainhahmo, kommentoi, että ”saksalaiset olivat todellakin tulleet hulluiksi”. Jos he todellakin tavoittelisivat ”romantisoituja ideoita” sotilaallisten blokkien lakkauttamisesta Euroopassa, ”heille kävisi lopulta huonosti”, Kissinger totesi suorasukaisesti.⁷⁶

Bahrin vuoden 1973 suunnitelmien julkistaminen ei silti oikeastaan kertonut amerikkalaisille mitään uutta. Jo huhtikuussa 1965 Bahr oli vierailut Kissingerin luona Harvardin yliopistossa ”esittelemässä ideoita, joita he Brandtin kanssa kehittivät”. Bahr oli luonnostellut ajatuksen ulkomaisten joukkojen vetämisestä ja siitä, että yhdistynyt Saksa jättäisi Naton ja Nato lopulta hajoaisi.⁷⁷ Kissinger oli saanut ensikäden tietoa näistä suunnitelmista alusta alkaen. Jo silloin hän odotti kivikkoisia aikoja, jos Brandt valittaisiin liittokansleriksi.⁷⁸ Jälkikäteen tarkasteltuna Bahrin vuoden 1965 vierailua Bostoniin voi pitää naivina ratkaisuna. Toisaalta sen voi toisaalta tulkita myös siten, että Bahr piti Yhdysvaltojen tukea vaihtoehtoiselle turvallisuusmallille tärkeänä korttina, jota saatettaisiin tarvittaessa myöhemmin. Bahr oletti, että amerikkalaiset joka tapauksessa itse suunnittelivat uusien transatlanttisten rakenteiden luomista, koska Nato ei ollut sopiva väline liennytyksen toteuttamiseen.⁷⁹ Tämä olettamus osoittautui lopulta vääräksi.

Ei ollut mikään yllätys, että Britannian hallituksella ei myöskään ollut mitään kiinnostusta länsimaisten turvallisuusrakenteiden muokkaamiseen. Ranskalaisten takeruminen Natoon oli vielä huomionarvoisempaa, erityisesti kun vertaa sitä De Gaulen 60-luvun lausuntoihin. ”Nato on korvaamaton”, julisti Ranskan ulkoministeri Schumann vuonna 1972.⁸⁰

Siispä Bonnissa todettiin, että kaikki suurvallat sitkeästi vastustivat Naton lakkauttamista sekä ydinaseettoman ja aseista-riisutun vyöhykkeen perustamista Euroop-

paan.⁸¹ Vain osittain suvereenin Länsi-Saksan liittokanslerina Brandt ei mitenkään olisi voinut muokata turvallisuusrakenteita ilman liittolaistensa suostumusta, vaikka olisikin itse halunnut niin tehdä.

Brandt hylkää vaihtoehdot muurin murtumisen jälkeen

On ilmeistä, että 1960-luvulla Brandt piti eurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän luomista mahdollisena pitkän tähtäimen tavoitteena. Liittokansleriksi valinnan jälkeen hän alkoi suhtautua ajatukseen kriittisemmin, mutta ei koskaan sulkenut pois mahdollisuutta, että Nato ja Varsovan liitto voitaisiin jonain päivänä lakkauttaa. Brandt halusi pitää kaikki vaihtoehdot auki loppuun saakka, vaikka kallistui kohti Naton säilyttämistä.

Brandt luopui kanslerin virasta touku-kuussa 1974, sen jälkeen kun hänen sisäpiiristään paljastui DDR:n vakoilija. Brandt jatkoi SPD:n puolueenjohtajana aina vuoteen 1987 ja johti myös Sosialistista internationaalia lähes 30 vuotta. Kun Helmut Kohl (CDU) korvasi Helmut Schmidin (SPD) Saksan liittokanslerina vuonna 1982, Brandt yritti vielä pelastaa alkaneen liennytyksen ja aloittaa idänpolitiikan toisen vaiheen. Jälleen kerran hän mainosti tavoitteenaan uut-

74. Brandtin hallinto ymmärsi, että idänpolitiikan aloittaminen täydensi tätä Yhdysvaltojen tavoitetta: AdsD, Dep. Bahr, Box 439, Vermerk Ehmke, 23.12.1970. AAPD 1973, 862–863, Gespräch Brandt-Heath.

75. Gottfried Niedhart, *Ostpolitik and its impact on the Federal Republic's relationship with the West*, teoksessa W. Loth (2008) 126–127.

76. NARA, Nixon Pres., NSC Files, HAK Memcons, Box 1027, Conversation Kissinger-Luns, 13.4.1973.

77. LBJL, NSF, Bundy Files, Box 15, Conversation Kissinger-Bahr, 10.4.1965.

78. LBJL, NSF, Bundy Files, Box 15, Kissinger to Bundy, 13.4.1965.

79. AdsD, Dep. Bahr, Vermerk Bahr, 26.1.1967.

80. AAPD 1972, 1791–1792, Krapf (Brüssel, NATO) ans Auswärtige Amt, 8.12.1972. Dominik Geppert, 'Grossbritannien und die Neue Ostpolitik der Bundesrepublik', *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 3/2009, 385–412.

81. AAPD 1971, 1731–1732, Aufz. von Staden, 16.11.1971. Lisäksi sivut 49–63, Aufz. Oncken, 14.1.1971.

Willy Brandt Brandenburgin portilla 11. marraskuuta 1989. Picture Alliance / Eventpress Schrap.

ta eurooppalaista rauhanjärjestystä. Monumentaalisen teoskokoelman *Willy Brandt – Berliner Ausgabe* toimittajien mukaan Brandt ja Bahr jakoivat vielä 80-luvun puolivälissä ”samanlaisen näkemyksen molempien supervaltojen takaamasta Euroopan laajuisesta turvallisuusjärjestelmästä, laajemman turvallisuusyhteisön toteuttamisesta ja Naton ja Varsovan liiton lakkauttamisesta”.⁸² Samaan aikaan Brandt kuitenkin korosti, että toistaiseksi sotilasliitot olivat vakauden kannalta välttämättömiä.⁸³

Vuonna 1987 Brandt kommentoi, että Mikhail Gorbatšovin uuden ajattelun myötä Euroopan yhteinen turvallisuusjärjestelmä ei enää ollut vain utopia.⁸⁴ Brandt ja Bahr vierailivat Gorbatšovin luona kolmesti ja vierailut vaikuttivat positiivisesti Gorbatšovin suunnitelmiin luoda ”yhteinen eurooppalainen koti”, jonka oli tarkoitus korvata olemassa olevat turvallisuusraken-

teet.⁸⁵ Samaan aikaan Brandt pysyi kuitenkin Gorbatšovin suhteen varuillaan. Lokakuussa 1989 hän kieltäytyi ilmaisemasta mitään mielipidettä tulevaisuudesta, koska ei halunnut ennakoida ”historian mielikuvitusta”.⁸⁶

Berliinin muurin odottamatta tapahtuneen murtumisen jälkeen 9. marraskuussa 1989 Brandt ja Bahr suhtautuivat uuteen tilanteeseen täysin päinvastaisilla tavoilla. Bahr totesi julkisesti, että Saksan yhdistäminen voitaisiin saavuttaa vain uuden euroop-

82. WBBA X, 19–33, siteeraus sivu 21.

83. WBBA X, 132, Brandt-Aufsatz, 5.5.1983.

84. WBBA X, 323, Brandt-Rede in Stockholm, 18.9.1987.

85. Wilfried Loth (2005) ‘Mikhail Gorbachev, Willy Brandt, and European Security’, *Journal of European Integration History* 11/1, 45–59.

86. WBBA X 383, Brandt-Interview, 23.10.1989.

palaisen turvallisuusjärjestelmän puitteissa, ja edellytti, että Nato ja Varsovan liitto lakautettaisiin.⁸⁷ Brandt puolestaan hylkäsi puolueensa linjan ja tuki Kohlia tämän suunnitelmassa yhdistää Saksa mahdollisimman pian Naton alaisuudessa. Brandt totesi, että hän ei nähnyt mitään syytä, miksi Saksan pitäisi hylätä läntinen leiri. Kesäkuussa 1990 Brandt ajatteli, että uuden Eurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän kehittäminen oli tulevaisuuden haaste Etyjin jäsenille, mutta ei enää pitänyt sitä ehtona Saksan yhdistymiselle.⁸⁸

Brandt tuki ehdottomasti Natoa aina Saksan yhdistymisestä lokakuussa 1990 kuolemaansa kaksi vuotta myöhemmin. Tämä oli monille yllätys. Yhdessä viimeisistä puheistaan Brandt ilmaisi pettymyksensä siitä, että

Etyjistä ei koskaan kehittynyt toimivaa instrumenttia Euroopan turvallisuuspolitiikalle.⁸⁹ Tämän voi tulkita osoittavan, että Brandt piti vaihtoehtoista suunnitelmaa mahdollisena aina vuoteen 1989. Ratkaisun hetkellä hän kuitenkin lopulta luopui siitä. ■

(Käännös Valpuri Kaarninen)

87. Bahrin lausunnot marraskuussa 1989 ks. Vogtmeier (1996) 322–332. Bahr oli edelleen samaa mieltä asiasta kesäkuussa 1990: Egon Bahr, 'Eine europäische Sicherheitsgemeinschaft in Zentraleuropa', *Die Zeit*, 29.6.1990, sivu 6.

88. WBBA X 449, Brandt-Rede, 8.6.1990. Ks myös, Daniel Friedrich Sturm (2006) *Uneinig in die Einheit. Die Sozialdemokraten und die Vereinigung Deutschlands 1989–90*, Bonn: Dietz, 464–472.

89. WBBA X, 100 ja 542–544, Brandt-Rede, 4.5.1992, siteeraus 544.